

RENDSZERES VÉDELEM

Az utóbbi évek közéleti gondolkodása a hazai szabadság lehetőségeiről egyszerre mérlegelte a tisztes túléltetés esélyét a növekvő önkény alatt, és kereste a demokratikus visszatérés útját. Az alábbi reflexió az előbbi csoportba tartozik, és azokhoz szól, akik az akadémiai szabadság kapcsán, annak maradványát féltve gondolkodnak a helyes egyéni és intézményi válaszokról. A hazai autoriter fordulat óta különösen sok alkalom kínálkozott efféle vitára, akár egy betiltott szak, akár egy elüldözött vagy számos megszállt egyetem, kutatóintézet, vagy megtámadott oktató és kutató esetéről volt szó. A felmerült kérdések között sok olyan van, amely kevés fejtevést okoz: a hatalom és az azt kiszolgálók nyilvánvaló szabadságsértő lépései egyik oldalról, és a megtámadottak kitartása, küzdelme és az őket támogatók szolidaritása a másiktól. Vannak azonban olyan helyzetek, amelyek megítélése nehezebb. Orbán Balázs doktori védése az ELTE jogi karán ilyen eset. Voltak, akik úgy vélték, hogy a hatalom kiemelt képviselőjének, akár pusztán ebbéli minősége miatt, akár azért, mert az önkény kiépítésében és működtetésében fontos szerepet vállalt, nem lenne szabad engedni, hogy doktori fokozatot szerezzen. Mások, akár azért, mert nem értettek egyet ezekkel az aggályokkal, akár azért, mert ezek mellett is fontosnak látták, hogy az egyetem és a doktori iskola ettől függetlenül úgy járjon el, mint minden más doktorjelölt esetén, és kizárólag a szűk szakmai megfelelésre szorítva vizsgálja, hogy a doktori fokozat odaítélhető-e. Abban ugyanakkor mintha mindenki egyetértett volna, hogy az eset az akadémiai szabadság fontos próbája volt. Az alábbiakban először igyekszem a különböző álláspontok legmeggyőzőbb olvasatát adni, majd ezekből kiindulva adok saját választ a dilemmára. A reflexió az említett esetből indul ki, de attól annyiban elszakad, hogy nem elsősorban a konkrét eseményeket vizsgálom, hanem az eset kapcsán felmerült általánosabb kérdéseket gondolom végig.

1.) A doktori iskola ne folytasson le fokozatszerzési eljárást kiemelt hatalmi szereplők esetén

Az állítás enyhébb olvasata csak ajánlasként fogalmazza meg, hogy nem ildomos a doktori eljárást le-

folytatni, például mert jobb, ha a kiemelt hatalmi pozícióban lévő személyek tartózkodnak a doktori fokozatszerzéstől, amíg hivatalban vannak. Az erősebb olvasat szerint, amely inkább felvet intézményi felelősséget, az egyetemnek ilyen esetben nem szabad eljárnia. Ezen belül is érdemes elkülöníteni két típusú megközelítést, egy általánosabb és egy konkrétabb kifogást. A kettő közül a második látszólag feltételezi az elsőt, de részben eltérő következtetéshez vezetnek, ezért indokolt őket külön tárgyalni.

1.A) Ne védjenek azok, akiknek viselt hivatala döntő befolyást biztosít az egyetem működése felett.

Minden független eljárás fontos biztosítéka az összeférhetetlenség elve. Ez tágabban értelmezve alkalmazható arra az esetre, ha valakinek döntő befolyása van az egyetem működése felett, hiszen ekkor a doktori fokozat odaítélése óhatatlanul is azt a benyo-

mást kelti, hogy a hatalmi befolyás szerepet játszott a döntésben, és sem a jelöltre, sem az intézményre nézve nem szerencsés („nemcsak feddhetetlennek, de feddhetetlen hírnök is kell lenniük”, Esterházy Péter: *Harmonia celestis*). Általános szabály, hogy egy ügyben ne dönthessen az, akitől az ügy elfogulatlan megítélése nem várható el. Az ELTE Doktori

Szabályzatának 58. § (2) bekezdése szerint a doktori eljárásból kizárt, „akitől az ügyben nem várható el tárgyilagos állásfoglalás”. Az ELTE Etikai Kódexének 10., 11. és 15. pontja rögzíti az összeférhetetlenség elvét és a hatalmi visszaélés tilalmát. Az érintett várjon hivatala végéig, vagy legalábbis addig, amíg a döntő befolyás fennáll, és ezt követően kérje az eljárás lefolytatását, vagy keressen külföldi intézményt, ahol egyenértékű tudományos fokozatot tud szerezni – amely később honosítható –, ezzel biztosítva, hogy az eljárás ne keltse azt a képet, hogy a fokozatszerzésre nem kívánt külső hatás miatt került sor. Fontos tehát, hogy itt nem feltétlen tényleges befolyásról van szó, elég, ha lehetséges ilyen hatás („nem várható el...”).

Az egyik olvasat szerint ez a dilemma általában fennáll olyan vezető pozíció esetén, ahol az egyetem működésére valaki döntő befolyást gyakorolhat. Egy szűkebb megközelítés szerint alkotmányos rendszerben, megfelelő intézményi biztosítékok mel-

lett ez a kérdés nem merül fel, de ha olyan kormányzat szereplőjéről van szó, amely számtalanszor nyilvánította és bizonyította, hogy alkotmányos garanciák, például az akadémiai szabadság és autonómia, semmilyen módon nem korlátozzák a kormányzati akarat keresztülvitelét, ott fennáll az összeférhetetlenség.

1.B) Ne védjenek azok, akik jelentős szerepet vállaltak az akadémiai szabadság lebontásában, amire hivatkozva a doktori fokozatra a jelölt igényt tart, és amely nélkül a doktori eljárás és az egyetem működése értelmét veszti.

E szerint az érv szerint az előző pontban ismertett probléma nemcsak hogy fennáll ott, ahol a hatalom felrúgta az akadémiai szabadság és autonómia alapvető szabályait, hanem a vezető részéről érkező kérelem belső ellentmondás miatt sem vehető komolyan. A kontextushoz ezek szerint az érvek szerint hozzátartozik, hogy a jelölt nem csak kormányzati szereplőként – a miniszterelnök politikai igazgatójaként – vesz részt a Nemzeti Közzolgálati Egyetem (NKE) vagy a Magyar Külügyi Intézet felügyeletében. A jelentősen alulfinanszírozott, esetenként büntetett vagy zsarolt magyar akadémiai szféra mellett a tudományosság látszatát a demokráciát leépítő rendszer szolgálatába állító Mathias Corvinus Collegium (MCC) kiemelt állami támogatással nőtt hatalmas konglomerátummá, és ebben az intézményben vállalt vezető pozíciót az ekkor még doktori fokozattal nem rendelkező politikus. Egy olyan rendszer kiemelt vezetőjéről van szó, amely maga állít elő olyan helyzetet, amelyben nem várható el, hogy hatalmi befolyástól mentesen, vagy annak látszatát elkerülve döntsének egy (állami) egyetemen a doktori fokozat odaítéléséről. Az akadémiai szféra szereplőinek lejárata hatalmi érdekből a rendszer működésének fontos részévé vált. A pusztá fenyegetettség ása alá a független, csak tudományos szempontoknak alárendelt döntéshozatal. A doktorjelölt itt egyszerre felelőse és elszenvedője az akadémiai autonómia megsértésének. Amint a részvételével működő kormányzat helyreállítja az autonóm működés feltételeit, a védelemre sor kerülhet.¹

2.) Az egyetem az azzal védi az autonómiáját, ha egy hatalmi szereplő esetén is biztosítani tudja, hogy képes befolyástól mentes, pártatlan eljárást lefolytatni.

Érvelhetünk az eljárás lefolytatása mellett úgy, hogy a fenti kifogásokat visszajára fordítjuk: az egyetem

maga bizonyítja az autonómia hiányát, ha nem képes lefolytatni a független, kizárólag tudományos szempontokra szorító eljárás. Érdemes külön tárgyalni három, egymást nem feltétlen kizáró megközelítést: az egyik arányossági mérlegelést vár el, egy másik elkülöníti az intézményi és a személyi kötelezettséget, míg egy harmadik általánosabb kötelezettségeket azonosít és kér számon.

2.A) Az egyetemnek a doktorjelölt hatalmi pozíciójától függetlenül le kell folytatnia az eljárást, az általános hatalmi befolyásra hivatkozás nem írhatja felül ezt az intézményi kötelezettséget.

Még ha fennáll is a veszélye a hatalmi befolyásnak, indokolatlan ezt általános hivatkozásként elfogadni. A politikussal szemben alkalmazott hátrány kapcsán akkor is felvethető a politikai vélemény miatti diszkrimináció (lásd például az egyenlő bánásmód melletti elköteleződést és a hátrányos megkülönböztetés tilalmát az ELTE Etikai Kódexének 4. pontjában), ha a kifogás kifejezetten a hatalmi helyzet miatt merül fel, különösen, ha az autoriter hatalomgyakorlásra, tehát egy politikai értékítéletre hivatkozva tagadják meg a fokozatszerzést. Ezzel csak olyan hatalmi befolyás áll arányban, amely az általános kitettségen túl, az adott helyzetre nézve igazolja, hogy a bírálók nem lennének képesek független módon eljárni. Ennek megengedőbb értelmezéséből következhet a korábban tárgyalt kifogásoknak megfelelő következtetés: egy döntő befolyással rendelkező személy esetében akár általánosságban, akár az alkotmányos garanciákat leépítő környezetben megtagadható az eljárás lefolytatása. A szigorúbb olvasat olyan bizonyítékot követel, amely a konkrét eljárásban, esetleg a konkrét személyek kapcsán tudja igazolni, hogy nem várható el a független döntéshozatal.

2.B) Az egyetemnek intézményi kötelezettsége, hogy a doktori eljárást lefolytassa, ugyanakkor a felkért személyek megtagadhatják a részvételt, ezzel végső soron ellehetetlenítve a fokozatszerzést.

Az előző pontban jelzett mérlegelés személyenként eltérhet, és szubjektív elemeken is alapulhat. A jogban számos eljárási szabály ad lehetőséget a döntéshozatalra felkért személynek, hogy maga hivatkozzon eljárási akadályra, összeférhetetlenségre, ezzel kizárva magát az eljárásból. A hatalmi befolyás megítélése és annak érzete egyénileg változhat, és indokolatlan akár a részvételre kötelezést, akár a fokozatszerzés megtagadását általános mérlegelés tárgyává tenni. Miközben az intézménynek fennáll az a kö-

telezettsége, hogy eljárjon, az egyének esetén nincs ilyen kötelezettség, ők kellő indokkal – de az előző pontban jelzettnél enyhébb igazolási teher mellett – visszautasíthatják a részvételt. Az intézményi felelősség arra terjed ki, hogy ilyen esetben helyettesítésről gondoskodjanak. Ez elhúzhatja, és akár – ha nem sikerül egy témában megfelelő képesítéssel és szaktudással rendelkező személyt találni – el is lehetetlenítheti a fokozatszerzést. A hatalmi helyzet változásával – lásd az 1.A–B) pontok kapcsán írtakat – a nagyobb siker esélyével lehet újraindítani a keresést.

2.C) *Az intézményi kötelezettség nemcsak az eljárás lefolytatására, de a demokratikus és alkotmányos normák fenntartására is kiterjed, ennek összeegyeztetése az eljárás része lehet, sőt kell legyen.*

Az akadémiai szabadság nem pusztán elvi és elvont érték, hanem kötődik az adott társadalmi valósághoz, amelynek részei a hatalmi viszonyok. Az oktatás és kutatás szabadsága csak olyan berendezkedésben érvényesülhet megfelelően, amely elkötelezett ezen értékek, például az ezt garantáló alkotmányosság mellett. Ebből következik, hogy a tudomány művelőinek kiemelt felelőssége, hogy ezen értékek mellett kiálljanak, ezt egymáson és intézményeiken számonkérjék. Ez részben abban ölt testet, hogy a tudományos közösség normái között – például az etikai kódexben² – rögzítik az akadémiai szabadság iránti elkötelezettséget, ezt intézményi gyakorlataikban érvényesítik, így a tudóssá válásnak és a tudományos munkának természetes és szükségszerű részévé teszik. A doktori eljárásra irányadó szakmai elvárásoknak természetes része a tágabban kapcsolódó normák tiszteletben tartása. Ezért a részrehajlásmentes eljárás követelménye nem terjed ki például olyan kutatói felfogásokra, amelyek például megkérdőjelezik és aláássák az egyenlő emberi méltóságot. Az emberi jogok inflációjának jelensége – amely egyre több területre kiterjedően fogalmaz meg ellentmondást nem tűrő, ugyanakkor sokszor egymásnak is ellentmondó elvárásokat – arra int, hogy minél szélesebben húzzuk meg a határt, így például a fennálló rend, vagy akár a modern demokratikus hatalomgyakorlás formáival vagy uralkodó emberi jogi, alkotmányossági felfogásokkal szemben kritikus véleményeket is védi a tudományos szabadság.

A nehézség ennek kapcsán, hogy az akadémiai szabadságot aláásó vélemények kritikus tömege már közvetlen veszélyt jelenthet. Ez a tolerancia klasszikus paradoxona, amelynek feloldása az egyéni szabadság biztosítása mellett a demokratikus és alkotmányos normák melletti elköteleződés megerősítése lehet. Ennek formája és terjedelme nem helytől és időtől független, hanem figyelembe kell hogy vegye az aktuális hazai viszonyokat. Nemcsak emberileg érthető, hogy nagyobb veszélyérzet esetén fokozott érzékenységgel reagálunk a szabadságot aláásó megközelítésekre, hanem ez igazolható azzal, hogy az absztrakt elkötelezettség helyett az aktuális kihívásra reagálva kívánunk egyéni, közösségi és intézményi választ és védelmet nyújtani.

Igazolható-e a fentiek fényében, hogy az egyetem pusztán a jelölt személye miatt megtagadja Orbán Balázstól, hogy doktori munkáját védelemre bocsássa?

Ellenkezőleg: éppen az eljárás lefolytatása és a tartalmi vizsgálat lehet alkalmas arra, hogy a szélesebb nyilvánosság előtt – és kiemelten a hatalom gyakorlóit és támogatóit szemében – mutassa be, hogyan értelmezi és érvényesíti az akadémiai szabadságot egy tudós közösség. Ugyanakkor egy ilyen eljárás buktatókat is rejt, különösen ha a demokratikus értékeket, alkotmányosságot és akadémiai szabadságot rendszerszinten és visszatérően sértő közegben úgy teszünk, mintha minden rendben lenne. Indokolt komolyan venni mind az 1. pontban

tárgyalt fenntartásokat, mind a 2.A) pontban jelzett intézményi felelősséget, figyelembe véve az egyéni érzékenységet (2.B) és az akadémiai szabadság melletti elkötelezettség mögötti értékeket (2.C). Az, hogy az akadémiai szabadság melletti elköteleződés ne csak absztrakt kiállást jelentsen, azt kívánja, hogy ezek az érvek és szempontok az érintett tudományterület és konkrét eset kapcsán mérlegeljünk.

Politikailag kényesnek tekintett témák bármilyen tudományterületen felmerülhetnek – elég a klímaváltozásra, a mesterséges intelligenciának hívott algoritmusokra, a nukleáris energia felhasználására, a védőoltásokra vagy a nemek biológiai meghatározottságára gondolni –, a társadalomtudományok mégis különösen kitettek. Az Orbán-ügy egyik sajátossága, hogy a doktori dolgozat a magyar és európai demokrácia és alkotmányosság szempontjából meghatáro-

zó kérdést vizsgálta, a szabad mandátum és nemzeti szuverenitást a főbb képviselői fórumok esetén. Mindezt úgy teszi, hogy nem tárgyalja a parlamenti működést és népszuverenitást érintő legfontosabb kihívást, illetve az ezzel kapcsolatos hazai szakirodalmi megállapításokat, többek között a hazai parlamentarizmus kiüresítését³; ugyanakkor bírálja például az Európai Parlament működését, hogy az az említett alkotmányossági szempontokat nehezen tudja érvényesíteni (doktori dolgozat, 115–116. o.), és indokolt lenne visszatérni az 1979 előtti helyzethez, megszüntetve az Európai Parlament közvetlen választását (165. o.). Ezzel pedig a dolgozat jól illeszkedik ahhoz a narratívához, amely a hazai berendezkedés – a demokratikus és jogállami működést aláásó lépésekre alapozott – kritikáját figyelmen kívül hagyja, és súlyos aránytévesztéssel az uniós működéssel szembeni jogos bírálatokat állítja központba.

A doktori fokozat megszerzésével a jelölt a tudományos közösség elismert tagjává válik. Miközben a tudományos kutatás szabadságába beletartozik a szabad témaválasztás, a doktori képzésnek és a fokozatszerzésnek – mint a tudóssá válás folyamatában fontos, közösségi elismeréssel járó eljárásnak – feladata a választott megközelítéssel és a kifejtett érvekkel szembeni legfontosabb kritikák megismertetése, és a doktorandusz szembesítése ezekkel. Ebben természetesen nem azonos, de fennáll a témavezető, az opponensek és más résztvevők felelőssége. Különösen fontossá válik ez a felelősség abban az esetben, ha a kutatás intézményi kontextusát az akadémiai szabadságot sértő hazai folyamatok adják, és ezekhez a hatalmi lépésekhez tendenciózusan illeszkedő szerzői döntésekről van szó. Bármilyen kicsi vagy akár nevetséges hozzájárulásnak tűnik is mindez az akadémiai szabadság ügyéhez, különösen a hazai kereteket felforgató intézkedéssorozathoz mérten, ezen szempontok következetes képviselése járulhat hozzá, hogy az akadémiai szabadságot a hazai tudományos közösség jobban értékelje és védje.

A konkrét esetben tehát, még ha nem indokolt is általános (1.A) vagy konkrét (1.B) okokból a doktorjelölt személye miatt a doktori eljárás lefolytatását megtagadni (2.A), és a felkért vagy hivatalból eljáró közreműködők egyéni mérlegelés alapján vissza is utasíthatják a részvételt (2.B), a résztvevők fokozott felelőssége, hogy a jelölt témájához és a hazai kontextushoz kapcsolódó demokratikus és alkotmányossági megfontolásokat (2.C) nyilvánvalóvá tegyék, és

elvárásaként fogalmazzák meg, hogy azokra a jelölt reagáljon.

Egy hazai intézményben, magyarul, az aktuális magyar alkotmányossági problémák szempontjából releváns témában írt dolgozat esetén nehezen indokolható, ha a hazai és nemzetközi szakirodalomban a hazai helyzet kapcsán megjelenő alapvető kritikák nem kapnak helyet. Ezek felvetése a doktori eljárásban hozzájárul mind a jelölt felkészültségéhez, mind

ahhoz, hogy a tudományos és szélesebb közvélemény előtt a tudományos munka mögötti értékek megjelenjenek. Enélkül a részrehajlásmentesség – gyakran a „politikamentes tudomány” leegyszerűsítő felfogását képviselve – erősítheti a tudományos közösség kitettségét az akadémiai szabadságot aláásó támadásoknak. Egy akadémiai eljárás nemcsak azt mutathatja meg, hogy milyen részrehajlás nélküli bánásmódot biztosítani, hanem hogy az ilyen

eljárás mögötti elvek, a tisztességes eljárás, egyenlő bánásmód és alkotmányos garanciák milyen tágabb kontextusba ágyazódnak. Az eljárás résztvevői felelősek azért, hogy a tudományos reflexió erre a kapcsolatra is rámutasson. Ezt a célt nem szolgálja, sőt gyengíti, ha az alkotmányos elvek szelektív alkalmazását erősítő, az alkotmányosságot aláásó rendszer önlegitimációjához illeszkedő érvelést doktori munkaként legitimálják – sőt, az eredmény úgy is értelmezhető, hogy az önkényt szolgáló narratíva immár megkapta a tudományosság pecsétjét.

JEGYZETEK

1. Az érv természete miatt itt az is felvethető lenne, hogy akkor is fennáll az ellentmondás, ha az illető már nem visel olyan funkciót, amely kapcsán a kifogás felvethető, hiszen korábbi tevékenységével maga ment szembe a doktori eljárás keretét is biztosító akadémiai működéssel. A továbbiakból kiderül majd, hogy nem a doktori eljárás megtagadását tartom ilyen esetben megfelelő szankciónak.
2. Az ELTE Etikai Kódexe például hivatkozik a következőkre: „az alapvető emberi értékek”, „a véleménynyilvánítás, a tanulás, az oktatás, a kutatás szabadsága”, „az emberi méltóság tisztelete, az egyenlő bánásmód”.
3. Lásd például a doktori dolgozatban – más művel – hivatkozott szerzőtől megjelent tanulmányt: SZENTE Zoltán: Parlamenti jogunk nyomorúsága, *Fundamentum* 2020/4, 5–19.